

Sažetak

Knjiga *Zagonetka virdžine. Etnološka i kulturnoantropološka studija* otkriva drukčiji svijet od svakodnevice koju danas živimo. Njome uranjamo u kozmos u kojem vladaju drugačije zakonitosti, a vrijeme teče mnogo sporije. Drugost se ogleda i u tome što je posvećena endemskoj pojavi u dinarskom području zapadnoga Balkana, široj javnosti poznatoj tek u novije vrijeme. Riječ je o nadasve intrigantnoj običajno-pravnoj instituciji virdžine, jedinstvenoj ne samo u europskim nego i u svjetskim razmjerima, pojavi da se djevojke, ako je nužno zbog manjka odrasle muške osobe potrebne za opstanak organiziranog roda, odriču bračnoga života zavjetujući sa na djevičanstvo, nasljeđuju (materijalnu i duhovnu) imovinu u patrilinearnom društvu, odijevaju se i češljaju kao muškarci, nose oružje, po potrebi idu u rat, sudjeluju na muškim skupovima — u svemu se ponašaju poput muškaraca i imaju gotovo sva njihova javna prava u izrazito patrijarhalnom društvu. Uklapanjem u takve niše potreba obitelji i društva postaju posebno prihvaćene i cijenjene. Zanimljivosti pojave virdžina pridonosi i činjenica da je prisutna i danas — posebno u sjevernoj Albaniji, ali i u Crnoj Gori. Tako je moguće u knjizi pratiti virdžine kroz vremenski presjek dulji od stoljeća i pol sve do naših dana.

Uvodno poglavlje, *Tragom virdžina*, već naslovom pokazuje da je valjalo krenuti na istraživačko putovanje u potrazi za virdžinama — kako kroz vrijeme tako i kroz prostor. Moje zanimanje za tu temu potaknuo je ali i omogućio takvu potragu golem arhivski izvor koji mi je stajao na raspolaganju na nekadašnjem dvadesetogodišnjem radnom mjestu — Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Riječ je o više od milijun i pol listića s odgovorima na pitanja iz četiriju svezaka upitnica sabranih šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća na oko 3000 lokaliteta za *Etnološki atlas Jugoslavije*. Dio je to zajedničkoga projekta *Etnološkog atlasa Europe i susjednih zemalja* (prednje Azije i sjeverne Afrike). U okviru čak 157 tematskih cjelina s razgranatim potpitanjima zaintrigiralo me ono o virdžinama koje etnološka znanost nije zabilježila na prostoru Hrvatske. A možda je ta potraga počela na neki način mnogo prije — na balkonu roditeljskog stana gdje sam se već kao djevojčica pitala zašto izlazak žene iz kućice — barometra označuje kišno, ružno vrijeme, a muškarčev izlazak lijepo, sunčano. Godinama poslije kao jednim od nekoliko svojih osnovnih znanstvenih područja počela sam se baviti položajem žena u društvu, osobito u tradicijskoj kulturi. Ova knjiga ulazi u taj tematski krug s osnovnim pitanjem: što to može navesti žensko biće da promijeni svoj najdublje ukorijenjen aspekt identiteta, podređujući ga imperativu opstanka zajednice te da vanjskim atributima prestane biti žena i sim-

bolički postane *social male*? Koje su to društveno-povijesne okolnosti i životne prilike bile plodno tlo za nastanak takve institucije? Što su, tko su uopće virdžine?

Drugo poglavlje, *Rasprostranjenost pojave*, temelji se s jedne strane na upitničkoj građi *Etnološkoga atlasa*, a s druge na pisanim izvorima pedesetak autora od 1860. do 2014. godine, na hrvatskom, srpskom, albanskom, engleskom, njemačkom i talijanskom jeziku. U tom poglavlju nalaze se dvije etnološke karte: prva je sačinjena na temelju upitničke građe, a druga temeljem primjera iz pisanih izvora što zajedno čini opsežan korpus od gotovo 300 potvrda o virdžinama. Te dvije karte, a druga osobito, poslužile su u kasnijim poglavljima za komparaciju i interpretaciju slike u prostoru, no na drugačiji način nego što je uobičajeno etnološkoj kartografiji, metodološkom sredstvu u povijesno usmjerenoj etnologiji. U potpoglavlju »Amazonke« iz Istre terenskim se istraživanjem propituje vjerodostojnost upitničkog navoda o virdžini na Istri. Usprkos nizu jednakih atributa pokazalo se da je navođenje svjedočanstva o virdžini na tom najzapadnijem području Hrvatske (koje je tijekom stoljeća bilo određite mnogih dinarskih seoba) bilo neosnovano. Prostorne ali i vremenske koordinate proširuju se potom u posljednja dva potpoglavlja pri pokušaju otkrivanja virdžina na Apeninskom poluotoku kod Albanaca prebjeglih pred Osmanlijama, a zatim i kod Ilira.

U poglavlju *Raznoliko lice virdžine* susrećemo se s raznolikošću koje nudi pojava virdžine, ali i s različitim stupnjem identifikacije virdžina s muškom ulogom. Upoznaje se s aspektima koji tu pojavu određuju na više načina: nazivljem, motivima, odnosom okoline, različitim stupnjevima u preodijevanju u muško, glazbom — jednom od najomiljenijih aktivnosti virdžina, udajom, zavjetom te poslovima i aktivnostima kojima se bave.

Slijedi četvrto, glavno i najduže poglavlje — *Zagonetka virdžine*. U njemu se taj fenomen promatra iz povijesne perspektive kako bi se utvrdili uzroci i vrijeme njegova nastanka. Uz kritički sud o prinosima različitih autora postupno se dolazi do vlastite interpretacije. Nakon uvodne riječi u sljedeća se tri potpoglavlja raspravlja o dvama najčešćim, oprečnim putovima — stranputicama pri pokušaju razumijevanja pojave virdžine na temelju pojednostavljenih, pa i mitskih analitičkih binarnih kategorija: 1) povijesno nikad dokazanog matrijarhata (u kojemu bi virdžina bila društveni relik, prasluka nekadašnjeg drukčijeg položaja žene u okviru pretpostavljenog razvoja obitelji) ili 2) stereotipne pojednostavljene vizije jedinstvenog balkanskog tipa patrijarhata. U istraživački ključnom potpoglavlju, *Prema rješenju drugim putem*, podijeljenom u četiri cjeline, pokazuje se da se znanstveno tumačenje te pojave ne može svesti na odabir između jedne od dviju pojmovnih opozicija jer je uvjetovan unaprijed određenim istraživačkim modelom, a u slučaju prvoga i teorijsko-etnološkim smjernicama jednolinijskog evolucionizma. U tom se poglavlju analiziraju kulturne, društvene, ekonomske i povijesne premise koje su iznjedrile virdžinu kao svjetski jedinstvenu pojavu. Govori se o krvnoj osveti koja, kao i virdžina, ispravlja narušenu društvenu ravnotežu, o običajnom pravu i imperativu želje za muškim potomstvom u koji se virdžina vrlo dobro uklapa. Analizira se specifičan tip plemenskoga balkanskog patrijarhalizma, no u raspravu se komparativno uključuje i osobita starija plemenska organizacija. Utvrđuje se nuklearno područje rasprostranjenosti virdžine na tlu starije plemenske organizacije uz ukorijenjenost te pojave

u specifičnom plemenskom tipu balkanskoga patrijarhalizma sekundarnih (u vremenskom smislu) plemenskih organizacija nastalih nakon propasti nacionalnih feudalnih država pred osmanskim prodorom. Potpoglavlje *Temelj ili vrh ledenog brijega?*, nakon postavljenih premisa u prethodnim trima potpoglavljima, daje izravan odgovor na zagonetku iz naslova knjige. Četvrto se poglavlje zaključuje razrješenjem još jedne zagonetke dužom diskusijom o tzv. romantičnom i neoromantičnom tumačenju pojave virdžine. Ističe se da je romantični mit o matrijarhatu u srži sličan današnjoj neoromantično obojenoj zapadnjačkoj feminističkoj žudnji za tumačenjem pojave virdžine jer se u oba slučaja ideologiziranim osporavanjem vladajuće patrijarhalne ideologije nastoje u prvom redu uočiti elementi ženske samostalnosti, snage i emancipacije. U suvremenom zapadnjačkom svijetu preispitivanje tradicionalnih dihotomnih rodni kategorija ulazi u područje individualnih sloboda, koje se u odnosu na virdžine neutemeljeno preslikavaju na bitno različitu sredinu u sklopu orijentalističkog mita o Balkanu kao kakvom periferiziranom i petrificiranom »alter egu« Europe. Odgovara se na pitanje što to Europa (putnici, misionari, diplomati, prirodnoznanstvenici itd.) traži u krajevima »na rubu svijeta« na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a što današnji »Zapad«. Zorno se, pa i na temelju uvida u svjedočenja današnjih virdžina, pokazuje da neoromantično tumačenje institucije virdžine dobiva oblik suvremenog mita i da je romantično samo površinski jer je tek drugo lice zapadnjačkog paternalizma, one iste superiorno doživljene civilizacijske misije prosvjetivanja egzotičnih »drugih« u još uvijek »infantilnom« stanju.

Posljednje, peto poglavlje, Etnogram — *kronološki niz svjedočanstava*, zamišljeno je kao kronološki strukturirana čitanka namijenjena zainteresiranim pojedincima. Brojevi na marginama u *Etnogramu* (koji korespondiraju s onima u *Popisu virdžina, lokaliteta i autora* te na *Etnološkoj karti 2*) upućuju čitatelja na pojedinačne slučajeve virdžina, nerijetko uz mogućnost praćenja njihovih životnih priča. Raznoliko lice virdžine, kako je simbolički naslovljeno treće poglavlje, ovdje se dodatno razotkriva brojnim fotografijama virdžina od 1907. godine do danas.

Valja naglasiti da je knjiga utemeljena na etnološkim, kulturnopovijesnim i kulturnoantropološkim istraživanjima pojave virdžine no da se u njoj, osim strogo zacrtanog znanstveno-akadenskog cilja, ne zanemaruje ni etički antropološki kodeks, etičnost prema vlastitosti iskustva druge kulture — »drugoga«. Ona je na tom tragu nastojala biti humanistički obol i priznanje »nevidljivicama iz povijesti«, ženama koje su je manje ili više samozatajno ili javno, premda neprimijećeno ili nezabilježeno, i same stvarale.